

Görgei Artúr, „a tiprott hős”

Válogatás a 2016. és 2018. évi
Görgei-konferenciák előadásaiból

Line Design
Budapest, 2020

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

A sorozat szerkesztője: Hermann Róbert

A kötetet szerkesztette: Balogh Ádám, Bobay István és Hermann Róbert

A borítón Görgei Artúr 1849 május 23-26. között Strelisky Lipót műhelyében készült dagerrotípiájának modern másolata.

Görgei Artúr az 1860-as évek végén (1867-ben?).

Otto Kramer műhelyében, Bécsben készült fénykép.

Görgei Artúr 1903. március 29-én Abbáziában készült fényképe.

Az alyomaton Than Mór Buda 1849. május 21-i bevételét ábrázoló, a fővezéri könyomdában 1849. május-júniusában készült litográfiája látható.

Valamennyi ábrázolás Hermann Róbert gyűjteményében található.

© Szerzők, 2020

© Szerkesztők, 2020

© Line Design, 2020

ISBN 978-963-480-016-3

Felelős kiadó: Gyenis Ildikó

A kötetet gondozta: Line Design Kft.

Tartalom

Hermann Róbert: Előszó	7
Riedel Miklós: Görgey Artúr vegyészeti tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után	11
Solymosi József: Görgei, a példakép? Görgei Artúr és Kazinczy Lajos 1848–49-ben	31
Erdődy Gábor: Görgey Artúr és a politika	41
Kemény Krisztián: „Marschall Rückwärts” Görgei Artúr hadvezéri teljesítménye a „bajtárs” tábornokok értékeléseinek tükrében	59
Zakar Péter: Görgei Artúr, a Szemere-kormány első hadügyminisztere	71
Zakar Péter: Sass Károly református lelkész Görgei „árulásáról”	103
Hermann Róbert: A fegyverletétel problémái	119
Rosonczy Ildikó: Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok	223
Szilágyi Márton: A bünbakképzés mechanizmusai a 19. századi irodalomban: Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig	239
Gróf Péter: Adalékok Görgei Artúr életének utolsó évtizedeihez	251
Tari Lujza: Dicsőítő induló és az árulás bélyege: Görgei a népdalokban	265
Vajda László: Megjegyzések a Görgei-ikonográfiához	281
Névmutató	309
Helynévmutató	317

Görges Artúr. Georg Sixtus Krauser litográfiája, Pest, 1849.

Sass Károly református lelkész Görgei „árulásáról”

Sass Károly a Szatmár megyei Nyírmeggyesen született 1819. április 12-én. Apja, Sass Mihály lelkész 1827-ben halt meg, nagy szegénységet hagyva hátra maga után. Sass Károly iskoláit Sárospatakon (beceneve: „Hannibál, Ipsilanti”), Losoncon és Debrecenben végezte. A losonci református líceumban szerzett bizonyítványa szerint az 1839/40-es tanévtől az 1841/42-es tanévig volt az intézmény tanulója, a bölcsészeti pályát bevégezte, magyar nyelvben és természettudományokban kitűnő, erkölcsben pedig első osztályú minősítést ért el.¹

1839-től Nagysallóban a kisebbik fiútanoda tanítója lett (beceneve: „Elemér a Sass”). 1842-től teológiát hallgatott Debrecenben (szobáját „virtus céh”-nek hívták), ahonnan majdnem kicsapták, mert egyik barátját kiszabadította a városi rendőrség fogságából. Habitusáról sokat elárul azon történet, miszerint egy ízben nem lévén fája, egy cégtáblával akarta befűteni szobáját, de amikor a tulajdonos lefűlelte, a holdvilágos éjben csak annyit mondott: „a címeren lévő írást akarom elolvasni”. Debrecenből az érmelléki Kiskerekibe ment tanítónak, ahol több reformot is életbe léptetett. A klasszikus tárgyak mellett tornát és katonai gyakorlatokat is tanított, 1847-ben dobbal és zászlóval látta el az iskolát, majálisokat tartott, ahol a tanulókkal hősiességről szóló verseket szavaltatott. 1848 tavaszán ő hirdette ki a faluban a pesti 12 pontot és kitűzette a nemzeti zászlót is.²

1848-ban került segédlelkésznek Tiszafüredre, ahol az áprilisi törvények és a polgári átalakulás védelmében hatalmas szónoklatokat tartott. A lelkészek fegyveres szolgálatával kapcsolatos viták dacára önként lépett be a nemzetőrök közé.³ Tiszafüreden éjjel örök cirkáltak az utcákon, s egy ízben a református lelkészt is feltartóztatták, mert lámpás nélkül indult útnak. Erre ő megdicsérte az öröket, majd így szólt: „nekem lámpásra nincs szükségem, mivel én magam is lámpás vagyok, maga a város is az én fényemnél jár”.⁴

Heves és Külső-Szolnok vármegyében csak nehezen haladt előre a nemzetőri összeírás. 1848. május 1-én jelentették, hogy „a nemzeti őrsereg szabad vállalkozás útján már nem akar szaporodni, igen irtózik tőle a köznép, különösen a Mátra vidéke”.⁵ A Tiszai járásában, Tiszafüred környékén a lakosság szintén ellenszenvvel fogadta az összeírást, így Füred mellett csak Nagyivánon alakult meg a nemzetőrség. Kezdetben a fürediek sem lelkesedtek az összeírásért, de miután lelkészüket önként vállalta a szolgálatot, megváltozott a helyzet. Az összeírás kapcsán Sass Károly történelmi példára

¹ KOVÁCS d. n. 1–3. Sass Károly személyi okmányai. TREKL R 2552/18, bizonyítványa: R 2552/2.

² MORZSÁNYI 1869. 120.

³ P. KOVÁCS – KOZMA – SZABÓ 1999. 561.

⁴ MORZSÁNYI 1869. 123.

⁵ URBÁN 1973. 60.

hivatkozott: „ha Tomori eleshetett a honért, én gyalázatnak tartanám, ha a dicsőség teréről visszalépnék, mikor a hon veszélyben forog”.⁶

A Heves megyei összeírás elhúzódott,⁷ mindazonáltal Tiszafüreden 1848. május-június folyamán 149 nemzetőrt írtak össze. A tiszafüredi nemzetőrök egy századot alkottak és a Heves megyei 3. zászlóaljba osztották be őket.⁸ Mészáros Lázár 1848. július 13-án 3000 nemzetőr kiállítását rendelte el a bácskai Kúlára. A kiszabott időre csak 1000 önkéntes jelentkezett, így az alakulat 2/3-ad részét sorshúzás útján kellett kiállítani. Sass Károly az Almássy Ernő parancsnoksága alatti 2. tábori zászlóaljba került, amelyet augusztus 3-án rendeztek, majd Szolnokra, a megyei nemzetőrök gyülekezési helyére rendelték. Amikor elindultak, a tiszafürediek a város szélén, a temető mellett búcsúztak övéiktől. Sass Károly ekkor felugrott egy szekérre és beszélni kezdett, mire az emberek levették kalapjukat és felé fordultak. „Én sem távozhatok el tőletek némán – mondta többek között –, családonként érettünk minden házban imádkozatok, egymást meg ne károsítsátok, egymást a testvéri szeretet boldogító melegével gyámolítsátok, ha közülünk valaki a vérmezőn esik, a lesz [!] az ok, hogy annak rokona lelkészi intésemet kiáltó pusztai szónak vette.”⁹

A nemzetőrök augusztus 6-án, Szolnokról útba indultak rendeltetési helyükre. Az alakulat kitűnt fegyelmetlenségével, amint azt a szintén jelenlevő Eperjesy Ferenc pusztamonostori plébános jegyzetei tanúsítják:

„Kocsin valánk, s miután nagy tömegben ez vala első indulásunk, s a tapasztalat nem tisztítá még meg az eszméket: a zavar, a rendetlenség mind a vezetők, mind a vezetettek részéről igen nagy volt.

Senki sem tudta, hol százada, hol tizede, hol tisztje, mint hegyekből ömlő záporlé, omlott a kocsi özön a varsányi csárda mellett Kunszentmártonnak, rend és fegyelem nélkül. Így lőn, hogy a kunszentmártoniak dinnyeföldjét őrünk mint a sáska megrohanák, s mondhatni jelesen bebizonyíták, mennyire felfogák hivatásukat, mások vagyona fölött örködni. Így lőn, hogy amíg a vége Varsányban étetett, az eleje már K. Sz. Mártonban kifogott és szétszakadozott veszes ború képét tünteté föl az egész.”¹⁰

A nemzetőröket Temerin és Járek környékére vezényelték, ahol a szenttamási szerb táborból, illetve az ú. n. Római sáncokból ki-kitörő ellenséges erőket kellett feltartóztatniuk. Sass Károly kezdetben, mint köz nemzetőr szolgált, majd a Temerin közelében lévő kálváriánál tábori lelkésznek nevezték ki. Djordje Stratimirović szerb erői 1848. augusztus 30-án elfoglalták és felégették a két várost. Sass Károly ekkor szuronyos fegyverével visszatért az égő településre és elhozta ruháját, látta, amint az ellenséges katonák a kendert felgyűjtva hordták, hogy azzal a házakat lángba borítsák. A demoralizálódott hevesi nemzetőröket ezt követően hazabocsátották.¹¹

Sass Károly szolgálatával viszont elégedettek voltak előljárói, amint ezt az 5. század parancsnokának, Liptsei Imrének október 1-én kelt igazolásában olvashatjuk:

„Alól írott bizonyítást tések arról, miként Sass Károly tiszafüredi segédlelkész úr a rácok elleni táborozás alkalmával, a Heves vármegyei gyalog nemzetőri 2-ik zászlóaljba önkénytesenbállván, s később zászlóalyparancsnok Almássy Ernő őrnagy ál-

⁶ MORZSÁNYI 1869. 122–123.

⁷ URBÁN 1973. 68.

⁸ Névsorukat közli: P. KOVÁCS – KOZMA – SZABÓ 1999. 557–563.

⁹ MORZSÁNYI 1869. 123.

¹⁰ ZAKAR 2001. 25.

¹¹ HAJAGOS d. n. 1–10; HAJAGOS 1995. 95–120; MORZSÁNYI 1869. 123.

tal táborig lelkésznek kineveztetvén, ő lelkészi hivatásának buzgón és pontosan megfelelt, a népet lelket emelő ékes szónoklatával a Hon magasztos ügye melletti harcolásra buzdította s lelkesítette; sőt a csatákban is férfias kitartással fegyveresen részt vett. Ugyanazért őtet, mint lelkes Hazafit, s buzgó Lelkészt az illetők figyelmébe s pártfogásokba – mint arra valóban érdemest – ajánlom.”¹²

1848 decemberében ismét mozgósították a Heves és Külső-Szolnok megyei nemzetőröket az Észak-Magyarországra betörő Franz Schlik cs. kir. tábornok 7000 fős hadoszlopa ellen. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. december 10-én kormánybiztossá nevezte ki Almásy Pál és Recsky Andor képviselőket, mivel tudomásukra jutott, hogy Sáros megyébe „egy bizonyos Schlik nevű rablófőnök ütött be féktelen csordáival”. Feladatuk során főként a lovas alakulatok kiállítását kellett előmozdítaniuk.¹³

A Tiszai járásban és a Nagykunságban Recsky Andor kormánybiztos irányította a mozgósítást, aki 1848. december 19-én utasította Sass Károlyt, hogy csatlakozzon a 21-én táborba induló lovas nemzetőrökhöz táborig lelkészi minőségben.¹⁴ A Tiszai járás nemzetőrei végül csak december 28-án érkeztek meg a miskolci táborba. A magyar haderő Mészáros Lázár vezetésével 1849. január 4-én ütközött meg Kasánál a cs. kir. katonasággal, de vereséget szenvedett. Sass Károlyt a Perczel Sándor őrnagy vezette féldandárba osztották be, amely a magyar balszárnyat képezte. A református lelkész itt Perczel Sándor parancsértisztjeként szolgált. A magyar hadtest támadása először a balszárnyon omlott össze, miután Gablenz cs. kir. őrnagy különítménye oldalba kapta a féldandárt. A csapatok megfutottak, rendezetten csak a 34. (Porosz herceg) soryalozezred egy százada tudott visszavonulni. Ezt követően a centrumban is felbomlott a rend, a 14. (Lehel) huszárezred két százada és a Heves megyei önkéntes lovas nemzetőrök futottak meg legelőször. Az ütközet ezzel lényegében elvesztett. Az osztrák ágyútűzben Sass Károly lova is felbukott, s bajtársai már halálhírét keltették.¹⁵

A hadtestparancsnokság 1849. január 6-án utasította Perczel Sándor őrnagyot, hogy dandárjával vonuljon vissza Szentpéterre, és megérkezéséről tegyen jelentést.¹⁶ Sass Károly sebesülése nem lehetett súlyos, hiszen január 7-én már ő is Szentpéteren volt. Tüzes szónoklatával sikerült feltartóztatnia a kassai ütközetet követően elszéledt nemzetőrök nagyobb részét:

„Vitézek! Hazám reménye! A hadiszerencse a győző kezéből, akkor szokott kisiklani, mikor legnagyobb bizakodottságban nyomul előre.” Ezt követően a történelemből vett példákkal igazolta a hadiszerencse forgandóságát. Hivatkozott Pauszaniasz plataiai, Themisztoklész szalamiszi győzelmére. Továbbá példaként állította hallgatói elé Napóleont, Gustav Adolf svéd királyt, Hippiaszt (Athén utolsó türannoszát), Hunyadi Jánost, Jan Sobieskit, Mátyás királyt, Julius Caesar-t, Louis Desaix-ot, Semiramist, Nimród király feleségét, végül a Bocskaiakat és a Rákócziakat.¹⁷

¹² TREKL R 2552/1.

¹³ DÉR – HAJAGOS 2002. 59.

¹⁴ „Tisza-járásból f. hó 21-én reggel táborba indulandó lovas nemzetőr csapatall ön táborig lelkész képpen szinte táborba menend, ahhoz képest intézvén dolgait.” Retsky Andor – Sass Károlynak. Tiszafüred, 1848. december 19. TREKL R 2552/3.

¹⁵ DÉR 2015. 42–45; TREKL R 2552/14

¹⁶ DÉR – HAJAGOS – HERMANN 2004. 20.

¹⁷ *Függetlenség*, 8. évf. 157. sz. (1887. június 11.) 3.

Következtetése pedig így hangzott: „Ha széjjeloszlatok – mondta többek között –, egyenként rabszíjra fűz benneteket az ellenség. Egy római fővezér egy összekötött lófark szőr felmutatása alkalmával a római légiókhoz [így szólt], ha össze fogtok tartani oly erők lesztek, mint együttesen ez az általam felmutatott lószőr, mit csak széjjelszedve lehet szálankint elszaggatni. Úgy ti is hazám reményei ezen példa után tömörüljetek. Egy vízcsepp magába[n] véve csekélység, de az egyesült milliárd vízcseppek falvakat, városokat, országokat s szigeteket kősziklákat sepernek el rohanó árjaikkal. Ti is hát egyesüljetek, mint a milliárd vízcseppek s egyesülten forduljatok vissza a tokaji hídon átkelni szándékozó Schlik [z]soldos tábornok ellen, mutassátok meg, hogy a kassai ütközetben győzni megtanultatok.”¹⁸ Végül felidézte az elnyomott lengyel nép példáját is, hogy hallgatóságát további harcra buzdítsa: „Leírhatatlan a megbukott lengyelek sorsa, minden ablaktól, talán még a légtől is adót fizetnek. Ez a sors várakozik reánk is, ha gyáván széjlyeloszolva hazamegyünk. Álljatok ellette Schliknek, hívjátok segítségül a népek igazságos istenét, szent hazánkat elesni ne hagyjátok.”¹⁹

1849. január 24-én Csermelyi Lajos őrnagy, tábornoki főnök és Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos állított ki a felső-magyarországi mozgó sereg főparancsnoksága nevében Sass Károly számára igazolást. „Mell[y]nél fogva Sass Károl[y] tiszafüredi segédlelkész, ki a hevesi önkéntes nemzetőri lovassággal mint tábori lelkész a csatákban tetteleg is, mint vitéz és bátor katona vívott, s miután a kassai csata után a nemzetőrök nagyobb része hazatért, többeket lelkes, hazafias beszédével fenntartóztata, és újólaj a keresztúri csatában²⁰ hősileg működött, ebbeli hazafíúi érdemeiért mindeneknek ajánlatik; s előléptetésre érdemesnek nyilatkoztatik.”²¹

1849 márciusában a magyar főhadserőket a Tisza középső folyásánál összpontosították egy jövőbeni sikeres ellentámadás reményében. Tiszafüreden, a katonai kórházban megnőtt a betegek száma, ami arra indította Sass Károlyt, hogy március 28-án Vetter Antal altábornagyhoz forduljon a honvédségben történő alkalmazása végett. „Értésemre esvén – írta –, hogy az itt maradandó hadseregben és kórházban tábori lelkész nem létezik, minthogy én már hadügyminiszter Mészáros Lázár úr vezérlete alatti hadseregben tábori lelkész voltam, s a csatákban is – mint a nálam lévő bizonyítvány mutatja – tetteleg is több ízben részt vettem.

Melyre nézve a kórházhoz és az itt állomásozó táborhoz lelkésznek kineveztetése mért esedezem.”²²

Másnap a beteg Vetter nevében Molnár Ferdinánd alezredes elrendelte alkalmazását a honvédségben, és az I. hadtesthez osztották be, mivel ott korábban nem volt tábori lelkész.²³ Sass Károly részt vett az I. hadtest hadműveleteiben, Budavár ostroma közben sokat időzött az 52. és a 19. zászlóalj tiszti karánál, de megfordult a 28. zászlóaljnál és a réstörő útegeknél is. Május 17-ről 18-ra virradóan, a sikertelen ostromkíséret után, az 52. zászlóaljjal együtt a vár alatt rekedt, Stetina Lipót őrnagy, zászlóaljparancsnok, hogy le ne kartácsolják őket, a Víziváros utcájának egyik egész sorházát

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ 1849. január 22–23-án.

²¹ TREKL R 2552/4.

²² HL 1848/49-es fond. 19/21.

²³ TREKL R 2552/6.

keresztülvágatta, s így menekültek el szorult helyzetükből. A döntő roham előtt látta Henrich Hentzi cs. kir. tábornokot „mikor harmadmagával, fekete cilinderkalapban, fekete nadrágban, fekete kabátban a leomlott rést nézte”.²⁴

Május 21-én az 52. (Bocskai) honvéd zászlóaljjal és parancsnokával Stetina Lipót őrnaggyal együtt kivette részét Buda várának bevételeiből is. Sass Károly egyike volt a legjobb lelkesítő szónokoknak, egy fültanú szerint Budavár ostrománál így buzdította a honvédek: „Fiúk azt a golyót, amit a német reánk küld, az Isten keze fogja felfogni előlünk!”²⁵ Az ostromot követően ő is meglátogatta a halálos ágyán fekvő Hentzi tábornokot. 1886-ban így foglalta össze emlékeit: „A vár bevétele alkalmával, a Hentzi elestekor Bátori Schulcz Bódog el volt ragadtatva örömeiben. Ő maga beszélt el Nagysándor tábornoknak, hogy Kiss József főhadnagy bejelentette Hentzi elesét és azt, hogy Kiss József egy katonai vaságyra fektetve vitette a nehéz sebesültet a szállásra. Elbeszélte Bátori Schulcz Bódog azt is, hogy a jelentés szerint egy Don [!] Miguel katoná lőtte mellbe Hentzit, de ezt magát a horvát sorkatonaság tüze terítette le, amint a halálos golyót Hentzire kilőtte.”²⁶

A vár bevételeit követően Kiss József 17. zászlóaljbeli főhadnagy²⁷ őrzetére bízták az elfogott 500 horvát katonát és a tiszteket is. Kiss kérte, hogy Sass Károly értesítse Vörösmarty Mihály nejét, hogy fivére, Csajághy László elesett az ostrom során. El is jött „a nagy költő” nejével, de addigra már az elesetteket eltemették. Bátori Schulcz Bódog Kiss jelentésére odament Hentzihez, vaságyra fektette és szállására vitette. Sass is meglátogatta Hentzit. Amint belépett hozzá, a tornácra egy mángorlón megpillantotta a korommá égett Alois Allnoch cs. kir. ezredes holttestét, amelynek jobb oldalbordája ki volt szakadva. Hentzi szobájában a 28. honvéd zászlóalj adjutánsa és az orvos volt jelen. Az orvos németül szólt Hentzihez, aki egy kanapé jobb oldalán a fal felé fordulva feküdt, és kérte, hogy fejét fordítsa kifelé. Ez megtörtént és Sass jól megnézte Hentzit.²⁸ A budai vár bevételeit követően rövid ideig szabadságon volt Tiszafüreden, majd május végén visszatért hadtestéhez.²⁹

1849. július 22-én Nagysándor egy útlevelelben engedélyt adott Sass Károlynak és Szilágyi számvevőnek „egy szekérrel a hadsereg után utazni”. A katonai hatóságokat felszólították, „ezen úti levél előmutatója eránt tekintéllyel viseltetni és őtet szabadon bocsátani”.³⁰

Görgei Artúr tábornok a nyári visszavonulás során, 1849. július 30-án kettéosztotta seregét: a Nagysándor József tábornok vezette I. hadtest a Hadház – Debrecen – Derecske – Berettyóújfalu útvonalon vonult déli irányban, mintegy oldalbiztosításként a III. és a VII. hadtest számára. Görgei azért adta az I. hadtestnek ezt a veszélyes feladatot, mert július közepe óta nem volt tűzben. A tábornok három hadteste közül ez volt a legerősebb, a legpihentebb és ez rendelkezett a legtöbb töltennyel is. Továbbá hadseregfelosztása két csoportra megkönnyítette annak mozgását és élelmezését is. Az I. hadtest feladata tehát az volt, hogy Görgei másik két hadtestét fedezze

²⁴ *Függetlenség*, 7. évf. 355. sz. (1886. december 24.) 2.

²⁵ *Függetlenség*, 8. évf. 157. sz. (1887. június 11.) 3.

²⁶ *Egyéztetés*, 20. évf. 180. sz. (1886. július 1.) 2.

²⁷ Életrajzát ld. BONA I. k. 2008. 550–551.

²⁸ *Függetlenség*, 7. évf. 355. sz. (1886. december 24.) 2.; Hentzi tábornok haláláról ld. még KATONA 1989. 149–157.

²⁹ TREKL R 2552/5.

³⁰ TREKL R 2552/7.

az orosz főhadssereggel szemben.³¹ Nagysándor, miután értesült arról, hogy Korponay János rosszul felszerelt hadosztályával az oroszok elől Debrecenbe vonult vissza, a szorongatott egység segítségére sietett. Vezérkari főnökének, Pongrácz István őrnagynak a követelésére engedélyt kapott a Központi Hadműveleti Irodától a megütközésre, ugyanakkor nem volt tisztában azzal, hogy az orosz főssereggel (80 ezer ember) állt szemben, így az ellenség közel hétszeres túlerőben volt.³²

Az ütközet előtt Nagysándor haditanácsot tartott, amelyen Pongrácz István őrnagy, vezérkari főnök váratlanul a saját maga által felvetett összeütközés ellen szavazott. Jogosan írta Gyalókey Jenő 1927-ben, hogy az eszmecserének nem volt sok értelme, „mert a harcot éppen a haditanácsot összehívó Pongrácz őrnagy javasolta a hadseregparancsnokságnak”. Gyalókey arra a következtetésre jutott, hogy Pongrácz időközben rájött javaslata „elhamarkodott, sőt veszedelmes voltára”, de ezt sem a hadseregparancsnokságnak, sem a haditanácsnak nem árulta el. Nagysándorék azt is elhallgatták, hogy a megütközést engedélyező rendelkezés már augusztus 1-jén este a kezükben volt, ráadásul ráfogták, hogy támadást parancsolt.³³

Görgei – eltekintve az aradi koncentráció tervétől – már csak a nagy távolság (25 km) miatt sem siethetett Nagysándor segítségére. A debreceni ütközet 1849. augusztus 2-án súlyos vereséggel végződött, mivel Nagysándor elmulasztotta a harcot a kelő pillanatban félbeszakítani. Az I. hadtest élő erőben 51 halottat és 1266 eltűntet, míg Korponay legalább 500 főt veszített. Görgei, aki már Komáromban, majd Vácon is összekülönbözött Nagysándorral, egyes visszaemlékezők szerint a debreceni ütközetet követően hadbírórság elé akarta állítani a tábornokot. Az I. hadtest egész táborára megrendült a hír hallatára, Sass Károly, az I. hadtest református törzslélkésze, amint Gyapju alatt tudomást szerzett a dologról, azonnal felkereste hadtestparancsnokát, akit táborkarával együtt ért utol, amint tanakodtak, mit tegyenek Görgei „pokoli ármánya” ellen.

Nagysándor József vezérőrnagy az augusztus 2-i, debreceni vesztes ütközet után egy titkos futárt küldött Kossuthoz, hogy Görgei állítólag ellene irányuló ármányát leleplezze. Kossuth – a futár megnevezése nélkül – maga is említi ezt az epizódot vidini levelében: [Görgei] „Seregének egy részét tevő az első hadtest azon Nagysándor tábornok alatt, ki egykor a tábori kamarilla körében azt merte mondani, hogy aki katonai diktatúrára mer kacérkodni, őbenne Brutusra talál, és Nagysándor titkos futárt küldött hozzám, hogy őt és seregét Görgei szándékosan el akarja veszíteni, mindig őt teszi ki egyedül az ütközetnek, támasz nélkül.”³⁴

„Én oda nyilatkoztam – írta Sass Károly 1867-ben *A Honvédban* –, hogy szeretnék e végett az ország kormányzójával beszélni, mely nyilatkozatomra Nagysándor magához közelebb szólítva, felkért, hogy menjek a kormányzóhoz Aradra, vagy ha ott nem lenne Lugosra, s jelentsem ki neki az első hadtest nevében, hogy Görgei fellépése személyes gyűlölségből ered, minek indoka az, hogy ő Görgeinek a kormányzali ujjhúzását mindenütt ellensúlyozni törekszik, – s hogy az I. hadtestet is azért tartja folyvást a tábor zöme fedezeteül, hogy az így a szünteleni csatározás, élelem és ruha hiánya miatt egészen demoralizálódjék; s kérem, hogy a hadi törvényszék alól oldoztassék fel,

³¹ GÖRGEY (I.) III. k. 1885–1888. 275–276.

³² HERMANN 2001. 384.; Pongrácz István 1849. augusztus 2-án délelőtt 8 órakor, 32 ezer főre becsülte az ellenség erejét. FARKAS 1998. 205.

³³ GYALÓKEY 1927. 54–59.

³⁴ KOSSUTH 1987. 518.

a táborával együtt Bem seregéhez csatoltassék. – Fel lettem továbbá arra is szólítva, hogy Aradon Görgei árulását kiáltsam ki, mit tenni elmulaszték, nem akarva a várost és a hadsereget rémülésbe ejteni.³⁵

Vándorffy Miksa őrnagy, főhadiszállási térparancsnok 1849. augusztus 6-án állította ki Sass hadi útlevelét, amely szerint szabadon utazhat Aradra, s vissza hadtestéhez. A követ a kormányzót az aradi várban találta, ahová bejutva, Kossuthot „az ország nagyjai körében” találta. Kossuth bevezette szobájába, ő pedig átadta Nagysándor üzenetét. Eleinte a kormányzó Görgei mellett nyilatkozott, de miután Sass Károly Nagysándor hazafias jelleméről vallomást tett, s kijelentette, hogy az I. hadtest „elvezetni is kész”, hogy Görgei tudósítása rosszakaratú, Kossuth azt mondta, azért küldte Nagysándort Görgei táborába, „hogy Görgei gőgjét ellensúlyozza”. Kijelentette, hogy amit Sass kért azt megadja: Nagysándort felmenti a haditörvényszék alól, és hadtestével együtt kiveszi Görgei kezei közül. Szóban hozzátette, hogy ellátja élelmiszerrel és ruhával, csak siessen Aradra megütközni Haynauval. Levelet is küldött Nagysándornak.³⁶

Sass Károly Simándon, ebéd közben találta meg Nagysándort. Kimentek a tornácra, ahol a követ beszámolója után átadta Kossuth levelét. Feltörve a pecsétet egészen elváltozott a tábornok arcszíne. Erre Sass megkérdezte nem jól járt-e el? „Jól járt Sass barátom, hanem a haza megbukott” – volt rá a válasz. Néhány pillanat múlva „kettőztetett léptekkel haladtunk Arad felé – emlékezett vissza 1867-ben Sass Károly –, hol másnap az I. hadtest megkezdte Maroson túl az ütközetet, míg Görgei a Maroson innen lebzsel.”³⁷

Leszámítva Sass meggyőzőképességének túlhangsúlyozását, az I. hadtest állapotának leírását, és Görgei „lebzselés”-ét, a beszámoló hitelesnek tűnik. Görgei az I. hadtestért indította egy napi előnnyel Arad felé, hogy lehetővé tegye annak rendezését. Visszaemlékezésében azt írta, hogy csak egyszer, a július 15–17-i váci csata esetében alkalmazhatott volna azonnali fenyítő eljárást Nagysándor ellen, mivel ott ő is jelen volt és az előőrsök parancs ellenébeni korai bevonására nem lehetett mentséget találni. A debreceni ütközetet követően Görgeinek már sem ideje, sem alkalmuk nem volt arra, hogy „formális vizsgálati eljárást” kezdeményezzen Nagysándor ellen.³⁸ Lényegében ezt az álláspontot képviselte Görgey István is 1848–1849-ről összeállított munkájának 3. kötetében 1888-ban.³⁹

1849. augusztus 10-én Nagysándor vezérőrnagy Temesvár felé megindított hadteste – amelyet Kossuth nem vett ki Görgei parancsnoksága alól – a magyar főhadssereggel történő kapcsolatfelvétel céljából valóban megütközött Németságnál a Franz Schlik cs. kir. altábornagy hadtestével, majd a túlerő elől Újaradra vonult vissza. Kossuth nehezen tájékozódhatott a debreceni vereség valós okairól. Pongrácz István őrnagy, az I. hadtest vezérkari főnöke a vezérkar központi irodájának címzett, az ütközetet követően papírra vetett jelentésében „rendkívül nagy” veszteségekről írt.⁴⁰ Sass Károly egyébként következetesen tagadta a debreceni ütközet kapcsán követsége

³⁵ *A Honvéd*, 1. évf. 7. sz. (1867. szeptember 16.) 54–55.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ GÖRGEY (A.) II. k. 1988. 338–339.

³⁹ GÖRGEY (I.) III. k. 1885–1888. 273–312.

⁴⁰ FARKAS 1998. 207.

alkalmával a jelentős veszteségeket.⁴¹ Görgei a hadügyminisztériumnak írt, augusztus 5-én kelt jelentésében még nem tudott pontos adatokat közölni, de a veszteségeket jelentősnek minősítette.⁴² Szemere Bertalan augusztus 3-án este, Kossuthnak írt levelében még nem tulajdonított nagy jelentőséget a vereségnek („nincs nagy fontossága”). Augusztus 5-én viszont, egy Görgeit meglehetősen rosszindulattal rágalmozó levelében, úgy nyilatkozott, ha határozott rossz szándékot tétélezne fel Görgeiről, akkor „Nagysándor hadteste előtolása s több efféle azt hitetné el velem, hogy lehet elveszteni a se-reget anélkül, hogy a fővezér megveretnék.”⁴³

Nagysándor 1849. augusztus 6-án kelt jelentésében még egyetlen szót sem szólt arról, hogy Görgei elmulasztott neki segítséget nyújtani. Aradon tett vallomásában viszont már kitért Görgei szerepére. Mint elmondta, Debrecenben „egyedül kellett harcolnom nyolcezer emberemmel az egész orosz főhadsereg ellen, és könnyen felmorzsolhattak volna, mert bár Görgei két hadtesttel a közelben állt, mégsem támogatott.” Ez persze csak azt bizonyítja, hogy Nagysándor ekkor már valóban komolyan gondolta, hogy Görgei személyes okok miatt nem sietett segítségére Debrecennél.⁴⁴

Kosáry Domokos 1994-ben a Görgei-kérdés történetéről írt munkájában úgy fogalmazott, hogy Nagysándor titkos megbízottja „talán” Sass Károly volt, ugyanakkor a debreceni ütközetről az Országos Honvéd Naplóban 1868-ban megjelent tudósítást tévesen Sass Károlynak tulajdonította.⁴⁵ Pedig az ismeretlen szerző mindvégig egyes szám harmadik személyben írt, és cikke elején, mint forrásra hivatkozott Sass Károly levelére. Ugyanakkor több apróság mellett egy ponton jelentősen megváltoztatta Sass Károlynak *A Honvédban*, 1867-ben publikált írását. Az új verzió szerint Nagysándor nem a császári hadsereggel, hanem az oroszokkal csatázott a Maroson túl, Görgei pedig, ígérete ellenére, nem sietett a segítségére. Ez a módosítás azért figyelemre méltó, mert a motívum, a sötét jellemből fakadó hitszegés állandó, a helyszín és a szereplők azonban rugalmasan változnak:

„Nagysándor kifáradt hadtestével kettőztetett léptekkel Aradnak tartott, s a Maroson túl a roppant számú muszka sereg elleni csatát megkezdé. Görgei pedig, dacára hogy táborával bizonyos órában Nagysándor segítségére a csataterén megjelenni ígérkezett, a Maros innenső oldalán tanyázott.”⁴⁶

A világosi fegyverletételt követően Nagysándor 1849. augusztus 18-án bizonyítványt állított ki a lelkész számára, amellyel elbocsátotta a honvédségből: „Sass Károly ev.[angélikus] ref.[ormátus] lelkész kormányi rendelet következtében az I. hadtestnél mint tábori lelkész volt alkalmazva. Hivatali működése megszüntetésével hazájába visszabocsátatik.”⁴⁷ Sarkadon az orosz főhadiszálláson alaposan kikérdezték, hogy prédikált-e a császár ellen? Erre állítólag azt felelte, hogy „papoltam a kamarillája ellen”. Tovább kérdezték, hogy kit szeret jobban: Ferenc Józsefet vagy Kossuth Lajost: Mire a fífkás lelkész azt mondta: „aki törvényesen kormányoz”. Elbocsátását Zichy Ferenc gróf, az orosz hadsereg mellé rendelt császári főbiztos közbenjárása tette lehetővé.⁴⁸

⁴¹ *A Honvéd*, I. évf. 7. sz. (1867. szeptember 16.) 54–55.

⁴² KLÖM XV. 827–828.

⁴³ SZEMERE 1990. 184–186.

⁴⁴ KATONA II. k. 1979. 139–140.

⁴⁵ KOSÁRY I. k. 1994. 386–387.

⁴⁶ MORZSÁNYI 1868. 99.

⁴⁷ TREKL R 2552/9.

⁴⁸ TREKL R 2552/18.

Sass Károly a szabadságharc leverését követően Kiskerekibe utazott, ahol nővére lelipásztor volt, majd 1849 novemberétől Margittán volt református segédlelkész. 1850-es évek elején a jobbágyi tartozások eltörléséről, az úriszék megszüntetéséről, a törvény előtti egyenlőségről, a bíró és előljáró választási jog és az 1848-as szabadságok fennmaradásáról prédikált. Kecskés Lajos megyei szolgabíró, a helybeli császári megbízott és a helybéli földbirtokos feljelentette izgatás címén. Ő azzal védekezett, hogy az idézett cs. kir. rendeletekkel csak a Habsburg-ház iránti szeretetet és tiszteletet akarta a nép szívébe oltani. Feljelentették Szoboszlai Pap István szuperintendensnél is, aki minden vizsgálat nélkül elmozdította a vádlottat állásából és asszonyvásári lelkésszé történt megválasztását sem erősítette meg. Ráadásul Margittáról is kiutasították. Sass elkeseredésében az uralkodóhoz fordult, annak érdekében, hogy vagy Margittán vagy Asszonyvásáron, ahol időközben lelkésszé választották, elfoglalhassa a számára kijelölt állást.⁴⁹ Miközben a helyi hatalmasságokkal küzdött, 1851-ben megházasodott, felesége, Tökés Zsuzsanna két gyermeknek adott életet (Elemér és Béla).⁵⁰

A vizsgálat során Sasst védelmébe vette Áry András margittai lelkész, aki már 1850. június 23-án jelentette püspökének, hogy segédlelkészét szerette gyülekezete, továbbá, hogy a vádlott dicséretesen ellátta hivatali kötelességeit. Ugyanezt Sass számára is írásba foglalta. Ugyanebben az időszakban 12 margittai hívó Szoboszlai Pap István püspökhöz fordult Sass visszahelyezése érdekében.⁵¹

Sass Károly édesanyja, Gyimóti Julianna szintén a császárhoz fordult fia érdekében. Mint írta, 24 éve özvegy és egyetlen támasza fia. Kérelméhez több iratot is csatolt, így többek között Áry András margittai plébános igazolását Sass kifogástalan magaviseletéről, a margittai református hívek püspökökhöz intézett folyamodványát volt lelkészük visszahelyezése érdekében, Áry András püspökéhez írt jelentését, amely szerint megvizsgálta és ártatlannak tartja Sass Károlyt, és az asszonyvásári presbitérium ülésének 1851. október 16-i jegyzőkönyvét, amely szerint az ottani kurátor Sass Károly kiskereki segédlelkész asszonyvásári beiktatását kérte.⁵² A kultuszminisztérium azonnal felvilágosítást kért az ügyben Szoboszlai Pap István szuperintendenstől és a nagyváradi kerület főnökétől, de csak az előbbi válaszolt, Nagyváradról nem érkezett felvilágosítás az ügyben. A folyamodó lelkész erre újabb kérvénnyel reagált, de a minisztérium azt is csak továbbíthatta az illetékes váradi hatóságokhoz információadás végett.⁵³

A kultuszminisztérium vizsgálata feltárta, hogy Sass az alkotmány 26.§-ra utalt, amely eltörlötte a robotot, továbbá említette a 100.§-t is az úriszék eltörléséről. Prédikációjában kitért Ludwig Welden cs. kir. táborszernagy 1849. május 20-án kiadott kiáltványára, amely „a magyar pártütők” által kiadott bankjegyeket érvénytelennek nyilvánította.⁵⁴ Ennek a kiáltványnak néhány mondatát azonban könnyű volt félreértelmezni és úgy feltüntetni, mintha az ominózus rész az áprilisi törvényekre vonatkozna. Sass élt is ezzel a lehetőséggel. A vonatkozó rész az alkotmányosság érvényben maradásáról szólt:

⁴⁹ TREKL R 2552/10.

⁵⁰ TREKL R 2252/18.

⁵¹ MNL OL D 450. cs. B 16. tétel. 1852. június 18. d. sz.

⁵² MNL OL D 450. cs. B 16. tétel. 1852. június 18. d. sz.

⁵³ MNL OL D 450. cs. B 16. tétel. 1853. február 4., 1853. július 8. d. sz.

⁵⁴ MNL OL D 450. cs. B 16. tétel. 1852. június 18. d. sz.

„Azonban hagyjatok fel azon félelmes ábránddal is, mintha az alkotmányos szabadság s a nemzetiségek bármelyike fenyegettetnék, sokkal dicsőbben áll Magyarország a történet könyvében, sokkal nagyobbak hű fiainak, a Felséges Urakodóház éránti érdemei; sem hogy fegyvereink éle fennmaradása s virágzása ellen lenne fordítható.”⁵⁵

Szintén hivatkozott Julius Haynau tábornaszernagy 1849. július 9-én kelt kiáltványára, amelyben a tábornaszernagy „ocsmány hazugságok”-nak bélyegezte azokat az állításokat, hogy a robot és a dézsma ismét a parasztokra lesz kényszerítve. „Töletek, földművelők, semmi sem fog elvétetni, sőt nyerni fogtok békét, vagyont, és személy bátorságot, melyet ismét helyreállítani fő törekvésünk. Emellett a robot és dézsmától továbbra is mentesek lévén, mindazon jogokat és szabadságokat, melyeket a császári akarat már nektek megadott továbbra is élvezni fogjátok, sőt ezen szabadságok törvények és tisztviselők által jövőre jobban fognak biztosítani, mint az eddigi rendszer mellett lehetséges volt.”⁵⁶

Sass visszahelyezésére végül nem került sor, mire a lelkész 1854. június 6-án kelt levelében elkeseredetten tett szemrehányást püspökének, hogy miatta és esperese miatt vált nehezzé a sorsa. Elöljárója szerint viszont ok nélkül állította, hogy püspöke véleménye „sújtotta le sorsát”. Szoboszlai Pap István június 15-én kelt válaszában emlékeztette arra, hogy ő csak a történeteket foglalta össze a kultuszminisztériumnak és sajnálkozott, hogy lelkésze „nem mindenben úgy teszi lépését”, ahogy azt célhoz jutása, s püspöke kíváná. Felidézte szóban előtte tett nyilatkozatára, miszerint akármi-lyen állomást, még egy kisebbet is elfogadna. Nem zárta ki, hogy egyszer a későbbiekben megerősítse albsi lelkészként, de azt javasolta, az állás megürüléséig fogadjon el más lelkészséget, ha megkínálják vele. Jelezte, hogy több esperest is megkért, hogy segítsen neki gyülekezethez jutni.⁵⁷

Hosszas huzavona után Sass Károly végül mégis elfoglalhatta az Érmelléki egyházmegyében lévő albsi lelkészi állást, de még halálát megelőzően, 1893-ban is élesen tiltakozott az ellen a vád ellen, hogy lázított volna. Megkísérelte a császárhoz írt folyamodványának a megjelentetését is, mondván, döntse el a közvélemény, hogy megérdemli-e „a lázítási címet”?⁵⁸ Új egyházközségében megtartotta a Kazinczy és a Széchenyi ünnepeket, de a birtokos nemességgel itt sem javult meg a viszonya. Hírlapi cikkeire válaszul ellenségei az uralkodó előtt hazafinak bélyegezték, a közvélemény előtt pedig kétségbe vonták nemzeti érzelmeit.⁵⁹

A kiegyezést követően a közjogi ellenzékhez csatlakozott. 1867. július 16-án igazolták tagságát a Bihar megyei honvédegyeletben. A Mizsey Károly honvéd alezredes és Keresztes István egyleti jegyző által kiállított igazolási jegy szerint „Albsi lakos Sass Károly lelkész a 135/867 sz. bizottmányi végzés szerint valóságos honvéd tábori lelkésznek elismertetik, s Biharmegye Honvédegyesület tagjával elfogadtatik.”⁶⁰ Sass Károly kezdeményezte a Piski hídnál felállítandó Bem-szobrot és ő szervezte a 13 vértanú emlékszobra felállítására szervezett albsi gyűjtést is. Az 1875. évi képviselőválasztáson jelöltette magát ellenzéki színekben, de miután nem választották

⁵⁵ *Gyűjteménye a Manifestumok és Szózatoknak* 1849. 85.

⁵⁶ *Ibidem* 113–114.

⁵⁷ TREKL R 2552/11.

⁵⁸ TREKL R 2552/16.

⁵⁹ TREKL R 2552/18.

⁶⁰ TREKL R 2552/12.

meg, felhagyott a politizálással. Még ugyanazon évben újra megnősült, új feleségével, Csécsy Juliannával saját gyermekein kívül még négy mostohagyermeket is taníttatott. Az albisi templomot és paplakot új, megfelelő épületekkel váltotta fel. Albis község képviselőtestülete lelképásztorának érdemeit jegyzőkönyvében is megörökítette.⁶¹

Publicisztikai tevékenységére már eddig is hivatkoztunk. Ennek egyik csúcspontját jelentették az 1880-as évek, amikor az országgyűlésben a budavári Hentzi szobor sorsáról vitáztak, majd az ú.n. Janszky-ügy is tovább borzolta a kedélyeket. 1886. május 21-én Janszky Lajos tábornok megkoszorúzta a budai várat védő, Heinrich Hetzi tábornok várban található emlékoszlopát. A Függetlenségi párti sajtót elárasztották a felháborodott írások, amelyek a miniszterelnököt, Tisza Kálmánt ostromozták, amiért megakadályozta a Hentzi-emlékmű elszállítását, illetve amiért a szabadságharcot polgárháborúnak minősítette. A vita során a Függetlenségi párti újságírók azt bizonygatták, hogy Hentzi gyáván, menekülés közben halt meg. A vita mellékszála Görgei Artúrt is érintette, mivel Hentzihez hasonlóan az ő rehabilitálását is történelemhamisításnak minősítették, sőt Hentzi rehabilitálásával is megvádolták. Ebben a vitában Sass Károly mellett különösen aktív volt Kiss József egykori honvéd százados, somogyendrédi református lelkész, aki vitriolos levelekben támadta mind Görgeit, mind pedig a miniszterelnököt.⁶² Sass Károly és Kiss József egybehangzóan írták le Hentzi halálát, hangsúlyozva, hogy sebesülésekor polgári ruhát hordott.⁶³ Kiss József azonban Sass Károlynál is tovább ment, javasolva, hogy Tisza Kálmán helyett, forduljanak a szobor ügyében a „jó király”-hoz:

„Ha Tisza Kálmán hű csatlósáival – a nemzet azon hő és igazságos kívánságát –, hogy Hentzi szobra, az őt megillető helyére akárhova Buda várából szállíttassék el, leszavaztatta; szabadságharcunkat, jogos küzdelmünket polgárháborúvá keresztelte, s keresztelte el rehabilitáló pajtásaival s társaival, a nemzet becsületének megőrzése követeli tőlünk, hogy személyesen folyamodjunk a királyhoz. Jó a király és nemes szívé, nem fogja a nemzet igazságos kérését és óhaját megtagadni.”⁶⁴

Kosáry Domokos a Görgei-kérdés történetéről írt munkájában, az 1884-es rehabilitációs mozgalomra született reakciók kapcsán ismét említette Sass Károlyt a *Függetlenség* cikksorozata kapcsán: „Kiss József szükségesnek látta felmelegíteni azt a hosszú évekkel előbb már közzétett, valótlan történetkét, hogy Sass Károly tábori lelkész szerint Görgey azt parancsolta Nagysándornak, hogy Debrecennél az utolsó emberig védje magát.”⁶⁵ A hivatkozott cikk szerint „1849. július 31-én én [t.i. Kiss József] Sass Károly tábori pap társaságában, Debrecen felé hajtottunk, Nagysándor táborát felkeresendők. A Nap nyugovóra szállt, midőn egy urasági gazdasági major, s az ott lakó ispán udvarára behajtottunk, az ispán nem volt hon, de nem soká megérkezett. Sass Károly és az ispán egymásra, mint egykori iskolatársakra ismertek, s tovább 11 óránál fenn beszélgettek.”⁶⁶

Beszélgetés közben toppant be az urasági csósz, akitől megtudták, hogy „annyi a muszka, hogy a föld majd leszakad alattuk”. Másnap hajnalban továbbindultak Sass Nagysándor szállására, egy urasági présházba, Kiss pedig zászlóaljához. Az elbeszél-

⁶¹ TREKL R 2552/18.

⁶² *Függetlenség*, 7. évf. 160. sz. (1886. június 10.) 1.

⁶³ *Függetlenség*, 7. évf. 355. sz. (1886. december 24.) 2.

⁶⁴ *Függetlenség*, 7. évf. 138. sz. (1886. május 19.) 2.

⁶⁵ KOSÁRY 1994. II. k. 57–58.

⁶⁶ *Függetlenség*, 7. évf. 80. sz. (1886. március 21.) 2.

lés így folytatódik: „Mikor Łapińsky tüzérszázados⁶⁷ meghallotta tőlem, hogy a csósz mit mondott az ispánnak, hogy 'a muszka sereg oly nagy, hogy a föld alig bírja őket' és hogy Görgei Nagysándorhoz küldött levelében azt rendeli: 'Ha Debrecennél a muszkákkal találkozik, utolsó emberig védje és tartsa magát' – azonnal elment Nagysándorhoz.

Kijelentette Nagysándor előtt, hogy ő ütegeivel csatába nem mehet, mert a muníció fogytán van. Nagysándor összehívatta tisztikarát és előttük fölolvasta Görgei levelét, s olvasás után azt az asztalra dobta s bosszúsan odanyilatkozott: 'A levél célzatát nem érti'.⁶⁸

Kiss József tehát saját magát, nem pedig Sass Károlyra hivatkozott. A haditanácsban Prágai védelmébe vette Görgeit, mondván hogy a fővezér oldalba fogja támadni az oroszokat, Nagysándor azonban nem osztotta a véleményét. Közben a lőszer is fogytán volt, amit csak a gyalogságnál sikerült pótolni. A tudósítás további részletei – Kiss szándéka ellenére – nem vetnek túl jó fényt hadtestparancsnokára. Eszerint Teofil Łapińsky százados, kérte Nagysándort, hogy az I. hadtest ne Debrecen, hanem Arad felé siessen. „Még van időnk – úgymond – a muszka had elől elmenekülni. Nagysándor és az öreg Bobics – horvát származású dandárparancsnok – osztották Łapińsky óhaját, de a többség által leszavaztattak.⁶⁹ Eltekintve attól, hogy az írást olvasva az az ember érzése, hogy nem Görgei alá volt beosztva Nagysándor, hanem fordítva; a hadtestparancsnoknak nyilván ellenőrizni kellett volna az oroszok létszámával kapcsolatos információit,⁷⁰ nem pedig sopánkodni, hogy „e nap véres és vészes nap lesz mindnyájunkra”. Nem vet rá jó fényt az sem, hogy álláspontjáról nem tudta meggyőzni tisztársait. Elmulasztotta felderíteni az ellenség valós erejét és az orosz átkarolás megkezdése előtt visszavonulhatott volna. A leírás további érdekessége, hogy a vezérkari főnök, Pongrácz őrnagy – aki bizonyíthatóan korábban még sürgette az összeütközést – nem szerepel a visszaemlékezésben. Mindez nem akadályozta meg Kiss Józsefet – akit éppen a debreceni ütközet után nevezett ki Nagysándor századosá – abban, hogy levonja a megalapozatlan és téves következtetést:

„Ha Prágai nyilatkozata s érvei szerint Görgei a veszély idején aug. 2. oldalt támad, akkor a muszkákat mi diadallal leverjük. Azonban az meg nem történvén, segély elmaradása és hiányos felszerelés miatt a 7000 honvéd a[z] 50 ezer muszka ellenében magára hagyatva leveretett és a magyar hadsereg Debrecen alatt lelte sírját.”⁷¹

Sass Károly máshogy emlékezett vissza a debreceni ütközet előzményeire. Szerinte Nagysándor először szóbeli parancsot kapott a megütközésre (ez nyilván a haditanács eseményeinek és Pongrácz későbbi írásainak a hatása), majd amikor az előőrsi csatározás megkezdődött, Görgei az ütközet elfogadását írásban tiltotta. Az ütközet elfogadása miatt Görgei Nagysándort haditörvényszék elé akarta állítani és főbelövésel fenyegette – a református lelkész szerint. Mindezek alapján nem látjuk igazoltnak, hogy Sass Károlytól származna az utolsó emberig történő védekezésre utasító, valóságban nem létező parancs. Sass Károly osztotta Nagysándor véleményét, miszerint Görgei gyűlölte az I. hadtest parancsnokát és bosszút akart állni rajta. „Ezen szemé-

⁶⁷ Életrajzát ld. KOVÁCS 2007. 320–321; illetve ld. BONA 2009. II. k. 13–14.

⁶⁸ *Függetlenség*, 7. évf. 80. sz. (1886. március 21.) 2.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Az ellenség létszámát egyes jelentések 40, mások 50 ezerre tették, amint ezt Nagysándor tábornok 1849. augusztus 6-án kelt jelentésében elismerte. GYALÓKAY 1927. 80–82.

⁷¹ *Függetlenség*, 7. évf. 80. sz. (1886. március 21.) 2.

lyes gyűlölség Komáromból vette eredetét (hol Nagysándor Görgeinek a kormányhatalmi ellenmozgásai ellen nyilatkozott), s a debreceni ütközet alkalmával Görgeiből Nagysándor elvesztését célzó bosszúban tört ki – írta még 1867-ben.⁷²

A református lelkészek dualizmus kori elszegényedésének okait még nem tárta fel történeti irodalmunk. Tény, hogy Szabolcsban vagy a Partiumban több olyan egyházközséget ismerünk, amelyek egyre kevésbé tudta fizetni lelkészét. Sass Károly anyagi helyzete is kívánnivalókat hagyott maga után a dualista Magyarországon. 1869-ben feleségével együtt Buzi Ferenc özvegyétől, Veres Erzsébettől 225 forint kölcsönt vett fel.⁷³ A kölcsönt még 1891-ben sem fizette vissza. A kötvényt takarékpénztári kölcsön segítségével váltotta ki, amelyet fia, Béla vett fel.⁷⁴

Halála előtt szeretett volna visszatérni egykori állomáshelyére. 1893. november 9-én folyamodást nyújtott be a margittai lelkészi állomásért. Mellékelte iskolai bizonyítványát, a forradalom és szabadságharc alatti szerepét bizonyító okmányokat, említette margittai segédlelkészi szerepét, és hivatkozott Albison végzett munkájára is, melynek során a templomot, a lelkészi és a temetői lakot helyrehozatta és a templom tornyát megbádogoztatta. Nagy István esperes 1893. november 27-én, Szentimrén kelt hátirata szerint: „megütötte a mértéket, azonban megifjodás kellett volna”. Így azután Albison kellett maradnia.⁷⁵

Ismerve Görgeiről alkotott véleményét, akár a sors iróniájának is tekinthetnénk, hogy az 1848-49. *Történelmi Lapok* 1895. július 15-én megjelent számában Görgei hadlelkészeként búcsúztak tőle: „Sass Károly református lelkész Albison, Görgei tábornok volt táborigazgatója, f. hó 3-án meghalt 77 éves korában.”⁷⁶

Sass Károly az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kiemelkedő Heves megyei szereplőjeként kezdettől fogva a forradalom híveként, a nemzetőrség megszervezésének támogatójaként vált ismertté, és aki nem iszonyodott néha puskaport szagolni. Nem volt képzett katona, de református lelkészként igyekezett megerősíteni a nemzetőrök és a honvédek harci morálját. Ebben a tekintetben jelentős szerepet játszott 1849. január 7-én, a bomlásnak indult nemzetőr alakulatok újjászervezésében. Honvéd táborigazgatóként is bátran viselkedett, és jó kapcsolatot ápolt az I. hadtest több zászlóaljparancsnokával is. A debreceni ütközetet kövezően önként ajánlkozott arra, hogy felkeresi Kossuthot és így megvédi Nagysándor tábornokot Görgei Artúr általa igaztalanak tartott intézkedéseitől. Nagysándorhoz fűződő kapcsolata mindvégig meghatározta múltszemléletét. A kiegyezést követően a közjogi ellenzékhez csatlakozott, amely múltszemléletének Görgei „árulása” fontos elemét képezte. Kétségtelen, hogy az ő publicisztikája is hozzájárult a debreceni ütközetrel kapcsolatos legendák terjedéséhez. Ugyanakkor tudatosan nem hamisította meg a múltat és 1848–49-es szerepvállalása egész életére rányomta bélyegét.

⁷² *A Honvéd*, 1. évf. (1867) 7. sz. (1867. szeptember 16.) 54–55.

⁷³ TREKL R 2552/13.

⁷⁴ TREKL R 2552/15.

⁷⁵ TREKL R 2552/17.

⁷⁶ *1848-49. Történelmi Lapok*, 4. évf. 14. sz. (1895. július 15.) 116.

Bibliográfia

A Honvéd

BONA 2008. I. k.

BONA GÁBOR: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I. kötet. Budapest, 2008.

BONA 2009. II. k.

BONA GÁBOR: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. kötet. Budapest, 2009.

DÉR 2015.

DÉR Cs. DEZSŐ: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest. Hadszervezés az önálló működés időszakában*. [Budapest], 2015.

DÉR – HAJAGOS 2002.

DÉR DEZSŐ – HAJAGOS JÓZSEF (Bev., s.a.r.): *Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai (I. kötet: megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig)*. Eger, 2002.

DÉR – HAJAGOS – HERMANN 2004.

DÉR DEZSŐ – HAJAGOS JÓZSEF – HERMANN RÓBERT (Bev., s.a.r.): *Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek)*. Eger, 2004.

Egyetértés

FARKAS 1998.

FARKAS GYÖNGYI (Szerk.): *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Budapest, 1998.

Függetlenség

GÖRGEY (A.) 1988. I–II. k.

GÖRGEY ARTÚR: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. I–II. kötet. Katona Tamás (Szerk.) Budapest, 1988.

GÖRGEY (I.) 1885–1888. I–III. k.

GÖRGEY ISTVÁN: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. I–III. kötet. Budapest, 1885–1888.

GYALÓKAY 1927.

GYALÓKAY JENŐ: A debreceni ütközetről. (1849. augusztus 2.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. évf. (1927) 1. füzet. 48–82.

Gyűjteménye a Manifestumok és Szózatoknak 1849.

Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Hivatalos kiadás. Buda, 1849.

HAJAGOS d. n.

HAJAGOS JÓZSEF: *Heves és Külső-Szolnok vármegye Tiszai járásának nemzetőrei a szabadságharcban*. H. d. n. (Kézirat)

HAJAGOS 1995.

HAJAGOS JÓZSEF: Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. In: Horváth László (Szerk.): *Mátrai tanulmányok*. Gyöngyös, 1995. 95–120.

HERMANN 2001.

HERMANN RÓBERT: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.

KATONA I–II. k. 1979.

KATONA TAMÁS (Szerk.): *Az aradi vértanúk*. I–II. kötet. Budapest, 1979.

KATONA 1989.

KATONA TAMÁS (Szerk.): *Budavár bevételének emlékezete 1849*. Budapest, 1989.

KLÖM XV.

BARTA ISTVÁN (Szerk.) *Kossuth Lajos Összes Munkái XV. k. (Kossuth Lajos 1848/49-ben V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15 – augusztus 15.)* Budapest, 1955.

KOSÁRY 1994.

KOSÁRY DOMOKOS: *A Görgey-kérdés története*. I–II. kötet. Budapest, 1994.

KOSSUTH 1987.

KATONA TAMÁS (Szerk.) *Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Budapest, 1987.

KOVÁCS d. n.

KOVÁCS GÁBOR: *Sass Károly* (Kézirat.) Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TREKL)

KOVÁCS 2007.

KOVÁCS ISTVÁN: *A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai*. Budapest, 2007.

MORZSÁNYI 1868.

MORZSÁNYI SÁNDOR (Szerk.): *Országos Honvéd-Naptár 1848/9. történeti, s egyéb válogatott bő tartalmu népszerű kiadás*. 1868. Második évfolyam. Pesten, d. n.

MORZSÁNYI 1869.

MORZSÁNYI SÁNDOR (Szerk.): *Országos Honvéd-Naptár 1869. évre*. III. évfolyam. Pest, d. n.

P. KOVÁCS – KOZMA – SZABÓ 1999.

P. KOVÁCS MELINDA – KOZMA GYÖRGY BERTALAN – SZABÓ JOLÁN (Szerk.): *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Eger, 1999.

SZEMERE 1990.

HERMANN RÓBERT – PELYACH ISTVÁN (Szerk.) *Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Gróf Batthyány Lajos Görgei Artúr Kossuth Lajos. Okmánytár. Budapest, 1990.

URBÁN 1973.

URBÁN ALADÁR: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973.

ZAKAR 2001.

ZAKAR PÉTER (Szerk.): *„Egyedül Kossuth szava parancsolt...”. Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001.

Rövidítések

HL

Hadtörténelmi Levéltár

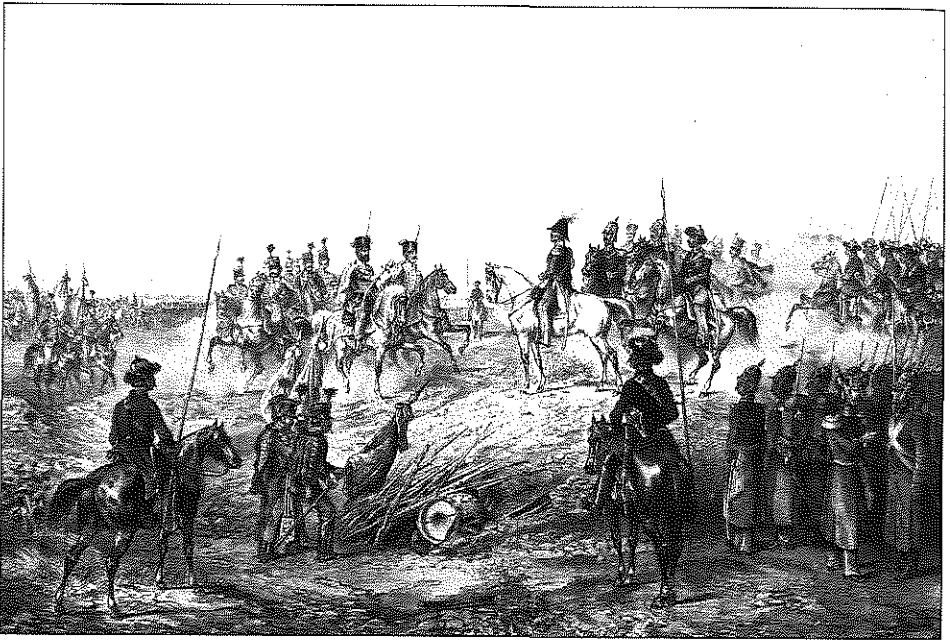
MNL OL D 450

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,

Abszolútizmuskori levéltár, Akten Ungarn, Woiwodina und Siebenbürgen

TREKL

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár

A szőlősi fegyverletétel 1849. augusztus 13-án. Johann Freysauf litográfiája, Bécs, 1849